

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۳۴۱ ۱۳۴۲

بررسی نقش سیاسی و اجتماعی و فرهنگی زنان در عصر اول خلافت عباسی

تألیف: سید حسین میرحسینی، فرزانه عزیزی

(با پیشگفتاری از دکتر طهماسب طالبی)

سرشناسه	میرحسینی، سید حسین، ۱۳۵۷ -
عنوان و نام پدیدآور	بررسی نقش سیاسی و اجتماعی و فرهنگی زنان در عصر اول خلافت عباسی / تألیف سید حسین میرحسینی، فرزانه عزیزی؛ با پیشگفتاری از طهماسب طالابی.
مشخصات نشر	قزوین: سایه گستر، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۰۷ ص.
شابک	978-600-374-546-9
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
موضوع	زنان مسلمان -- تاریخ -- ۱۳۲ - ۲۳۲ق. -- سرگذشتنامه
موضوع	Muslim women -- History -- 749-847 -- Biography
موضوع	زنان -- وضع اجتماعی -- تاریخ -- ۱۳۲ - ۲۳۲ق.
موضوع	-- Social conditions -- History -- 749-847 Women
موضوع	عباسیان -- تاریخ -- ۱۳۲ - ۲۳۲ق.
موضوع	Abbasids -- History -- 749-847
شناسه افزوده	عزیزی، فرزانه، ۱۳۵۵ -
شناسه افزوده	طالابی، طهماسب، ۱۳۴۶ - مقدمه نویس
رده بندی کنگره	۱۳۹۷۱۱۷۰۸۰۳۰۹/م۹
رده بندی دیویی	۵۹۷.۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۷۶۸۰

آدرس: قزوین، چهارراه نادری، جنب داروخانه قانون، پلاک ۳۱۰، تلفن: ۰۲۸-۲۴۲۲۵۲۰۵-۲۳۳۸-۲۳۳۸

بررسی نقش سیاسی و اجتماعی و فرهنگی زنان در عصر اول خلافت عباسی

- مولفان: سید حسین میرحسینی - فرزانه عزیزی
- ناشر: سایه گستر
- صفحه آرای و جلد: انسیه بخارایی
- نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه
- قیمت: ۲۵/۰۰۰ تومان
- لیتوگرافی و چاپ: عمران
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۷۴-۵۴۶-۹

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار
۹	مقدمه

فصل اول: دولت عباسیان

۱۶	تاسیس خلافت عباسیان
۲۶	مروری کوتاه بر تحولات خلفای عصر اول عباسی
۲۶	ابوالعباس سفاح (۱۳۲ - ۱۳۶ ق)
۳۰	ابوجعفر منصور دققی (۱۳۶ - ۱۵۸ ق)
۳۳	مهدی عباسی (۱۵۸ - ۱۶۹ ق)
۳۴	موسی الهادی (۱۶۹ - ۱۷۰ ق)
۳۷	هارون الرشید (۱۷۰ - ۱۹۳ ق)
۴۱	امین عباسی (۱۹۳ - ۱۹۶ ق)
۴۲	مأمون عباسی (۱۹۶ - ۲۱۸ ق)
۴۵	معتمد عباسی (۲۱۸ - ۲۲۷ ق)
۴۹	واثق عباسی (۲۲۷ - ۲۳۲ ق)

فصل دوم: وضعیت اجتماعی، اجتماعی و سیاسی زن در عصر اول عباسی

۵۴	زن و کارکردهای او در عصر پیامبر (ص)
۶۶	حقوق فردی و اجتماعی زنان در عصر عباسی
۸۸	پوشش زنان در عصر عباسی
۹۴	تعدد زوجات

۹۷	 اخلاق و صفات زنان
۱۰۵	 زنان و خوشگذرانی
۱۰۹	 موسیقی و زنان
۱۱۶	 کنیزان

فصل سوم: زنان تاثیر گذار در تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی عصر عباسی اول

۱۲۸	 نظری به نقش سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مادران ائمه (ع)
۱۳۴	 فاطمه دختر حسن بن علی علیه السلام
۱۳۶	 ام فروه
۱۳۷	 حمیده مغربیه مادر اما کالم عبدالسلام
۱۴۰	 نجمه مادر امام رضا علیه السلام
۱۴۳	 سبیکه مادر امام جواد علیه السلام
۱۴۵	 سمانه مادر امام هادی علیه السلام
۱۴۶	 حدیث مادر امام حسن عسکری علیه السلام
۱۵۲	 نرجس مادر امام زمان علیه السلام
۱۵۴	 نقش وجایگاه زنان در تحولات عصر اول عباسی
۱۵۴	 خیزران (خیزرانه)
۱۵۸	 زییده
۱۹۳	 پوران
۱۹۷	 زینب (ام الفضل)
۲۰۱	 فهرست منابع و مآخذ

پیشگفتار

با ظهور اسلام نقش و اهمیت زنان نیز پر رنگ گردید. دین آسمانی که پیامبر اکرم حامل آن بود حوزه و کارکردهای زنان را مشخص نمود. پس از ورود اسلام جایگاه و ارزش خاصی زن پیدا نمود و حضور زن در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی اسلام پر رنگ گشت.

زننده به گور کردن دختران از آداب عرب بود، کنار گذاشته شد، در پیمان ازدواج به جای این که پدر دختر به دامادش تعیین برداشته، مقرر شد که شوهر به همسرش مهریه بپردازد. زنان حق مالکیت فردی به دست آوردند، حق میراث برای آنها در نظر گرفته شد، در حالی که پیش تر فقط خویشاوندان مذکر حق ارث بردن داشتند. به این صورت، با ظهور اسلام موقعیت اجتماعی زنان پیشرفت کرد.

پیامبر اسلام بر حسب فرمان الهی در آیه ۱۲ سوره ممتحنه شرایط معینی با زنان بیعت فرمود و بر مبنای آن بیعت، زنان را در امور سیاسی و شوون اجتماعی و اقتصادی شریک ساخت. اسلام، با آن آیین مرفعی و پیشرفته خود، برای زن ارزش و احترام بسیاری قایل گشت. از نظر این آئین زن در مفهوم انسانیت با مرد هیچ گونه فرقی ندارد و مرد را بر او امتیازی نیست. او، همانند مرد، عضو کامل جامعه است و شخصیت حقوقی مستقل دارد. زن در جامعه‌ی اسلامی برخوردار از استقلال فکری و اقتصادی و در زندگی خود، در

تصمیم‌گیری آزاد است و به میل خود بر اساس موازین شرعی می‌تواند با هر که بخواهد ازدواج کند.

زن از لحاظ شخصیت حقوقی تا آنجا مستقل است که می‌تواند برای شیر دادن مولودش از شوهرش مزد مطالبه کند و بدون دخالت شوهر می‌تواند کشاورزی یا تجارت کند. اسلام همچنین دست به یک عمل انقلابی زد که پیش از آن بی‌سابقه بود و آن عبارت است از شرکت زنان در جنگ.

در جنگ خیبر که در سال ۷ هجری روی داد، تعدادی از زنان اجازه یافتند، در جنگ شرکت نمایند. ابن اسحاق از زنی که در این جنگ شرکت جسته بود، چنین روایت می‌کند:

"هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عازم جنگ خیبر بود، من با تنی چند از زنان قبیله بنی غفار به نزد آن حضرت رفیم تا به ما اجازه شرکت در جنگ جهت مداوای مجروحان و زخم دیدگان و کمک‌های دیگری که از ما برمی‌آمد، بدهد و به همراه لشکر اسلام باشیم. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم به ما اجازه شرکت داد و فرمود: به امید خدا! ما به همراه مسلمین عازم خیبر شدیم و تا پایان جنگ به پرستاری و مداوای مجروحان پرداختیم. چون کار جنگ پایان یافت و مسلمانان پیروز شدند، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در تقسیم غنائم جنگی برای ما سهمی قایل شد. از آن جمله گردنبندی است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آن را به عنوان غنیمت جنگی به من داد. من هرگز آن را از خود دور نکرده و نخواهم کرد. گردنبند این زن هم چنان باقی بود تا آنکه مرگش فرارسید. به هنگام مرگ، وصیت کرد که آن را با وی دفن کنند." (ابن اسحاق، ۱۳۷۵، ۲: ۲۳۴)

با گذر از عصر نبوی و خلفای راشدین و گسترش فتوحات، علاوه بر ثروت، اسیرانی نیز وارد جامعه اسلامی شدند، تعداد کثیری از این اسیران از زنان و دختران تشکیل شده بود

که خواه ناخواه تحت تملک فاتحان در می‌آمدند. در کنار این مسئله افزایش ثروت و تجملات و دوری از اخلاقیات و دستورات اصیل اسلام موجب شد تا خلفا به گرداب این عسرت‌ها و خوشی‌ها فرو روند و متعاقب آن دیگران نیز از آنها تاسی جویند. ورود این زنان که به داخل جامعه اسلامی رو به افزایش بود همراه با آداب و رسوم بود که آنان در درون آن قیلا رشد و پرورش یافته بودند. بی‌شک پوشش، آرایش خوراک و بسیاری از مسائل دیگر توسط آنان در جامعه اسلامی نشر و پراکنده گشت. زنان جامعه مسلمان نیز بی‌تأثیر از این دایره رسوم تازه نماندند. کنیزانی که به دربار خلفا راه می‌یافتند گاه به همسری خلفا و فرزندان آنان در می‌آمدند و از رده کنیزی خارج می‌شدند. بطور کلی کنیزان که به وفور و حباب داشتند می‌توانستند حادثه آفرین یا کارساز باشند. خلفای عباسی به مادران خویش اهمیت فرمان می‌دادند؛ و از این جهت است که گاه آنان در کار حکومت نقش داشتند. در منابع، زمانی که از خلیفه یا شخصیتی گفتگو به میان آمده، تقریباً بدون استثنا از چگونگی نسب مادرانشان نیز مطلبی ذکر شده است.

باور بر این بوده که مادر نیز چون پدر در تربیت فرزند دخالت دارد؛ هر کسی را که پدر و مادر ادب نکنند روز و شب وی را ادب خواهد کرد. معزول بدان بود که همسران را از هر طبقه‌ای، حتی از خاندان فرمانروایان، مادر کودکان یا بهت‌گانه شود به نام مادر فرزند ارشدش (پسر) می‌خواندند مانند ام‌جعفر. در مورد کنیز باید گفت که در سرم سرای خلفا، کنیزان را که به وفور یافت می‌شدند می‌توان به ۲ گروه تقسیم کرد:

الف) دختران و زنان مشخص که گاه از اعضای خاندان‌های فرمانروایان و بزرگان شکست خورده در جنگ؛ و وزیران مقتول بوده‌اند؛ که به اسارت و غنیمت به دست بیگانگان می‌افتادند و در برابر مبالغه‌گفت به حرم سراها فروخته می‌شدند؛ و یا به گونه پیشکش توسط دولت مردان و سرداران به خلفا تقدیم می‌گشتند. از این میان که اسرای ایرانی نیز به تعداد زیاد جزو شان بودند، زیباترین، اصیل‌ترین و هنرمندترین آنها برگزیده

می‌شدند و در اختیار خلفا قرار می‌گرفتند؛ و گاه از آنان فرزندی در وجود می‌آمدند که خود جانشین خلیفه می‌گشتند.

ب) کنیزانی که بدور از تشخص و اصالت خانوادگی، از جهت زیبایی و هنرمندی جلب توجه می‌کردند. آنان نیز به مبالغ گزاف به حرم سراها فروخته یا پیش کش می‌شدند؛ و از آن میان نیز زنانی به درجات بالا می‌رسیدند. به علت سکوت منابع به درستی مشخص نیست که مادران و همسران خلفا که کنیز بوده‌اند و نامشان برده شد، از کدام دسته‌اند. میرخواند گزارش می‌دهد که:

"کنیزی را نزد هارون الرشید آوردند «به غایت فاضله و عاقله بارغه نام. شعر نیکو گفتی و خط نوشتی و در عدم ساق نیز مهارت داشت و خوب روی و رقاص و سرودگوی بود و قیمتش صد هزار دینار». (میرخواند ۱۳۸: ۵۱۲: ۳)

و همو می‌افزاید تعداد کنیزان در دربار بن‌علیه بسیار زیاد و همه زیبا بودند و در امور دخالت می‌کردند. منابع از نقش سیاسی، اجتماعی و هنری کنیزان در دارالخلافه در موارد گوناگون و البته به اختصار گفتگو داشته‌اند. اطلاعات ما از زنان غیر از دربار با توجه به نوشته‌هایی که درباره زنان درباری نوشته شده است بیشتر تأمیل می‌شود چه واقعیت این است که منابع این دوران نیز کمتر به مسائل و کارکردهای مختلف زنان در این دوران پرداخته‌اند.

در نوشتار حاضر که به قلم نویسندگان آقای سید محمد میرحسینی و خانم عزیزی به رشته تحریر در آمده، مشخصات این دوران و ویژگی آن، با استناد به منابع این دوران، به خوبی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و خوانندگان این اثر می‌توانند با مطالعه این کتاب بر اطلاعات خویش در باره وضعیت زنان در عصر عباسی بیفزایند.